

KÖZLEMÉNYEK

Raffaello festménye II. Gyula pápáról és Andreas Pannonius. A *Burlington Magazine* c. angol művészettörténeti lap 1971. márciusi száma Johannes WILDE, magyar származású művészettörténész emléke tiszteletére olasz renaissance vonatkozású tanulmányokat tartalmaz, többek között Konrad OBERHUBER írását II. GYULA arcképeire vonatkozó kutatásairól.

OBERHUBER összehasonlítja RAFFAELLO II. GYULÁRÓL 1511–12 között festett arc-

1. ábra

2. ábra

képének fennmaradt változatait a korszak rokonvonásokat mutató arcképeivel. A festmény olyan szempontból is jelentős, hogy RAFFAELLO szakít azzal a hagyománnyal, hogy a pápát méltóságának jelvényeivel (tiara stb.) ábrázolja. A pápai méltóságot csak a trónszék és kárpit jelzi. Konrad OBERHUBER szerint a XV. század második feléből fennmaradt miniatúrákban található trónon ülő, oldalnézetben, kárpittal ábrázolt fejedelmi személyek. Különösen érdekesnek tartja ANDREAS PANNONIUS két kódexe címlapján levő miniatúrákat, mert ezeken a trónszékeken ülő fejedelmi alak testtartása, a karfán nyugvó balkéz és a jobbkez, melyben könyv, illetve kormánypálca van, feltűnően emlékeztet a pápai arckép kéztartására.

A *Burlington Magazine* az illusztrációs mellékletek között közli Ercole I. d'ESTE arcképét a PANNONIUS *De origine domus Estensis* kódexéből (Bibliotheca Estense, Modena, — Lat. 108 c. I.³) és a szerző hivatkozik ANDREAS PANNONIUS másik művére, a Bibliotheca Vaticanában őrzött, 1467-ben MÁTYÁS királynak ajánlott és küldött kódexre, amelynek címlapja a Bibliotheca Corviniana (Összeáll. CSAPODI Csaba — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára — SZÁNTÓ Tibor. Bp. 1967.) c. kiadvány LXVIII. sz. tábláján került közlésre. A továbbiakban, mint trónszék és kárpit háttér megoldást említi még az ugyanebben a kiadványban a XXXII. sz. táblán közölt miniatúrát. (Modena, Bibl. Estense, Cod. Lat. 436. F. 2°)

ANDREAS PANNONIUS kéziratait a múlt század végén FRAKNÓI Vilmos fedezte fel. A kéziratok szövegét 1886-ban az *Irodalomtörténeti Emlékek* I. kötetében közre is adta. (FRAKNÓI Vilmos—ÁBEL Jenő: *Két magyarországi egyházi író a XV. századból.*)

A kötet előszavában ismerteti azokat az adatokat, amelyeket ANDREAS PANNONIUS életéről — elsősorban művei alapján — sikerült megállapítania. 1430 körül született. HUNYADI JÁNOS mellett katonáskodott, majd a karthauzi rendbe lépett, a velencei, ferrarai és végül a páviai kolostorban működött.

A MÁTYÁS királyhoz intézett könyv illuminált címlapjának első S betűjén trónon ülő király látható. Nyilván MÁTYÁST akarja ábrázolni. A jobboldali lapszélen karthauzi szerzetes áll könyvvel kezében, kétségkívül a szerzót ábrázolja.

A modenai könyvtárban őrzött kézirat dedikációja nagy P kezdőbetűjében bíborba öltözött fejedelem alakja van elhelyezve „Dominus fortitudo mea” felirattal.

Nemcsak a miniatúrák, hanem az írás is hasonlónak látszik a két kéziratban.

Említésre méltó még, hogy a MÁTYÁS királynak írott könyv végén ANDREAS PANNONIUS arra kéri a királyt, hogy a könyvet ismételt olvasassa fel magának, mégpedig BENEDEK boszniai püspök, vagy NIOTOLDI MIKLÓS knini püspök, vagy pedig JANUS PANNONIUS által. JANUS PANNONIUST „seraphicus” — angyali — melléknévvel jelöli, kinek bölcsessége világosságra a napot, fényre a csillagokat meghaladja. A könyvet MÁRK mester („Magistrum Marchum”) hírneves filozófussal küldi a királynak, FRAKNÓI szerint, lehetséges, hogy a könyv átadója GALEOTTO MARZIO volt.

NYILAS MÁRTA

Adalékok egy Esterházy Miklósról szóló műről. Egy 1764. évben megjelent könyv címlapjából az tűnik ki, hogy II. JÓZSEF római királlyá történő választása és koronázása alkalmából rendezett frankfurti ünnepségeket és kivilágítást, a feudális korszak egyik leghatalmasabb képviselője, a magyar ESTERHÁZY Miklós valósította meg. A rajzok, metszetek, felépítmények tervei, MOURETTE építőművésztől származnak. A mű az Országos Levéltár ESTERHÁZY irat-anyagában található meg egykori levelek, utasítások, tudósítások között.¹

Címe a következő: „FÊTE et ILLUMINATIONS a Francfort Place de Rosmarck Données par S. A. Monseigneur le Prince ESTERHAZY de Galantha Premier Ambassadeur Royal-Électoral de Boheme; à L'occasion du Couronnement de sa Majesté Joseph-Benoit-Auguste Elû Roi des Romains Le 3. Avril 1764. Sur les desseins, coupes et elevations projecttées Par le Sr. MOURETTE Architecte du roi.”

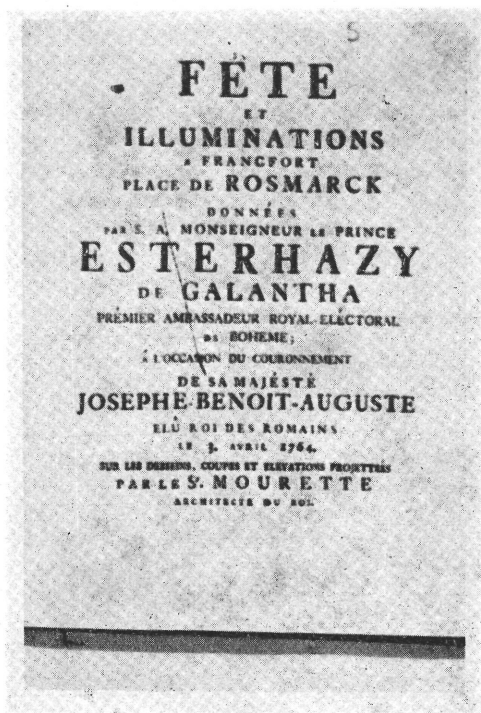
A francia nyelven megjelent könyv sem szerzót, sem nyomdát, sem a megjelenés helyét nem tartalmazza. Az időpont nyilván 1764, mert JÓZSEF megválasztása ez év március 29-én történt, míg a koronázási ceremóniát április 3-án tartották.

Sajnos a műhöz tartozó legértékesebb rajzok s egyéb mellékletek hiányzanak, így azok száma, terjedelme nem állapítható meg. A könyvecske 7 számozatlan oldalt tartalmaz. Nagysága 22×19 cm, zöld vászonkötése van, barokk előzéklapján vörös mezzonyben arannyal nyomott levelek, virágok láthatók, fejlécei változatosak, egyes grafikus kezére vallanak.

Tartalmából az tűnik ki, hogy Frankfurtban a felvonulás gyűjtőpontjába eső Rossmarkt-téren egy hatalmas ión oszlopokból álló esernyőt építettek, melynek folytatását

¹ Országos Levéltár. ESTERHÁZY csal. herc. levéltára Rep. 76. Fasc. 9. No. 377. P. 108. Csomós szám 504.

hársfasor képezte. A díszesen kiképzett bejárat fölött zenélő műzsák szobrai álltak, a fasor végét pedig diadalív zárta le, JÓZSEF képmásával. A fasor 64, még nem rügyszőlő fáját, zöld fenyőágakkal tűzdelték tele, s ezeket virágfüzerekkel kötötték össze; a boltíveken lámpások, lampionok, átlátszó világítótestek ezrei ontották a fényt. A fasorok közt szobrok, fénypiramisok álltak kosaras virágok között. A csarnok és diadalív párkányában jelképes alakok és dicsőítő feliratok hirdették és köszöntötték — a puritán gondolkodású királyt, JÓZSEFET.

A könyv, melyet a rendezvények műsorának is nevezhetnénk, tömör szavakkal írja le mondanivalóit.

A *Frankfurter Zeitung* tudósítója,² és GOETHE,³ akik szemtanúi voltak az eseményeknek, egybehangzóan igazolják, hogy az ESTERHÁZY által megrendezett pazar ünnepek — valóban le is folytak.

Meg kell még jegyeznünk, hogy MÁRIA TERÉZIA a gyengülő Habsburg trón megerősítése érdekében kívánta férje, FERENC életében fiát római királlyá koronáztatni, hogy annak halála után, JÓZSEF örökölhesse a német-római császári koronát. E barokk fényűzéssel lezajlott és megrendezett káprázatos ünnepek pártolásához alkalmasabb sze-

² *Beschreibung der Feyerlichkeiten so zu Frankfurt den 3-ten April 1764 als an dem Krönungstag Sr. Mayt. Josephi 2-di vor und nach der Krönung beobachtet worden.* [Frankfurter Kayserl. Reichs-Ober Post-Amts Zeitung. Külön kiadás.]

³ GOETHE's *Sämtliche Werke*. Leipzig, Reclam. 22. Bd. *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit*. 147—148. 1.

mélyt, mint ESTERHÁZY Miklóst (Fertőd építőjét) — nem is találhatott volna, akit e célból Csehország képviselőjeként első osztályú nagykövetté nevezett ki, s aki mind kíséretével, mind szálláshelyének pazar átalakításával a frankfurtiak csodálatát méltán kivívta.

Itt említjük meg, hogy a könyvben leírtakat jól egészítik ki a levéltári iratok, amelyekhez még egy nagyobb kiadvány is csatlakozik következő címmel: „Prächtiger und feyerlicher EINZUG Ihro — Römisch-Kaiserlichen und Römisch-Königlichen Majestät Majestät — wie solcher in — Des heil. Römischen Reichs Wahl- Stadt, Frankfurt am Mayn, den 29-ten März 1764 gehalten worden. Frankfurt am Mayn, Bey Heinrich Ludwig Brönnner, 1764”

A mű nagysága 19×31 cm és 17 oldal terjedelmű.

VALKÓ ÁRISZTID

Kérvény Mária Teréziához a rablókiadásokról. MÉSZÁROS Ignácot irodalomtörténészeink általában csak mint a *Kartigám* íróját-fordítóját tartják számon. Kéziratban maradt munkáiról, valamint nyomtatásban megjelent másik regényéről és leveleskönyvéről (*Minden esetre el-készült Magyar Szekretarius*. Pesten, 1793.) már jóval kevesebben hallottak.¹ Arról meg egyáltalán nem volt eddig tudomásunk, hogy az Országos Levéltár MÉSZÁROSNAK MÁRIA TERÉZIÁHOZ intézett, a szerzői díjjal foglalkozó beadványát őrzi.²

A szóban forgó kérvényt 1780-ban, a *Magyar Szekretarius* cenzori jóváhagyását követő évben nyújtotta be. Azt a kiváltságot kérte benne, hogy művét Magyarországon és a Kapcsolt Részeken tíz évig ne nyomtathassák ki a királynő külön beleegyezése nélkül. Arra hivatkozott, hogy a nyomdászok gyakran a szerzők tudtán kívül, sőt akaratauk ellenére nyomtatják újra műveiket, s a népszerűbb könyveknél búsás haszonra tévén szert, megkárosítják az írókat.

Ezzel kapcsolatban szükséges arra emlékeztetni, hogy a *Kartigám* 1778-i, kolozsvári kiadása bizonyára rablókiadás volt, és éppen ez a körülmény késztehetette MÉSZÁROST a királyi kegy kérvényezésére. TRÓCSÁNYI Zoltán lélektani érvek alapján az ellenkező következtetésre jutott ugyan, de az alább közölt beadvány (s abban Erdély hangsúlyozása) közvetett bizonyíték a kiadás „rabló” jellege mellett, jöllehet MÉSZÁROS a kérvényben nem tett külön említést róla.³

REVICZKY Ignác cenzor nem javasolta a kért kiváltság megadását, arra hivatkozván, hogy véleménye szerint senkinek sem jutna eszébe a kötet újrányomása. A korántsem kedvező cenzori jelentés arra is céloz, hogy MÉSZÁROS műve már a cenzúrán is nehézségekbe ütközött (a cenzor hangsúlyozza a „merítő” kifejezést), és szerzője azóta sem csiszolta érdemlegesen. Szerinte a magyar irodalomnak nem válnék becsületére a kért királyi kiváltság engedélyezése.⁴

¹ Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta Generalia A 39, 4695. sz. (1780)

² Forrásaira vö. MAY I.: *Mészáros Ignác Magyar Szekretáriusának forrásai*. Irod. tört. Közl. 1939. 393–400. l.

³ TRÓCSÁNYI szerint KOLLMANN József Ferenc a szerzővel való megállapodás után adta ki a kötetet, és MÉSZÁROS nem tartotta szükségesnek a második kiadás feltüntetésének megkövetelését, LANDERER pedig az 1780-i kiadásban szándékosan, üzleti okokból hallgatta el, hogy a századvég e kapós regénye más kiadónál is megjelent. (TRÓCSÁNYI Zoltán: *Rabló kiadás-e a Kartigám 1778-i, kolozsvári kiadása?* Magy. Könyvszle. 1956. 244–246.)

⁴ A kérvény sorsát nyomon követve megtudjuk, hogy 1780. szeptember 9-én érkezett a kancelláriára; itt szept. 22-én tárgyalták, és 30-án küldték át a helytartótanácsnak véle-

Lehetséges, hogy a cenzornak igaza volt, — bár kérdés, hogy nem személyes okok játszottak-e közre az egykor oly népszerű író elmarasztalásában. Mindazonáltal Mészáros levélgyűjteménye jó szolgálatot tehetett a tollforgatásban járatlanoknak. Feltétlenül hasznosabb volt FEMER Kiliának a *Magyar Szekretariust* tizenhét évvel megelőző, hasonló szerkezetű formuláskönyvével.⁵ míg abban félmondatok is voltak latinul, addig a purista Mészáros legföljebb egy-két latin szót tűrt meg a levelekben.

Alább közöljük a kérvényt és a cenzori véleményt.

N(obi)lis Ignatius Mészáros sup(p)licat p(ro) el(emen)ter elargiendo Privilegio imprimendi H(un)g(ari)cum Opusculum, cui Titulus: *Minden Esetekre el készült Magyar Secretarius.*

(A levél belső lapján:)

Sacratissima Caeseo-Regia et Ap(osto)lica Ma(jes)ttas

Domina, Domina Clementissima!

Materna Sacr(atiss)imae Ma(jes)t(a)tis V(est)rae in Universis Haereditariis Provinciis, hasque inter fideli suo Hungariae Regno in rem Literariam testata sollicitudo in eam excitavit Patriae Artiumque Liberalium amantes Hungaros solertiam, ut editis ab his utilissimis Operibus sub felicissimo Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Gubernio quotidie hoc etiam in gradu florentior spectetur Hungaria. Addidit illa mihi qvoq(ve) stimulum, ut palam data à multis praeclara exempla secutus, Librum Epistolarem Hungaricum, per Censuram Regiam ad Excelsum Consilium L(ocum)t(enent)iale Hungaricum ordinatam Anno praeterito 1779. iam approbatum, cujus videlicet Titulum, et Materiam praesens adnexum exhibet, Hungarico in idiomate Opus novissimum, omni Ordini, et Statui utilissimum, et ad exactissimos ejusdem generis Libros aliarum Lingvarum, nec n(on) ad recens Literarum institutum qvod universum Regnum Hungariae obtinuit, accomodatum compilaverim, praeoq(ve) adparaverim. Non est secus Clementissima Domina! qvam qvod tempore, diuturniore labore, et multa industria constiterit mihi ita in eam com(m)unem utilitatem, prouti est, adpromptare opus istud, atq(ve) hinc etiam ut Operarium tam laborum mercedem, qvam expensarum mearum refusionem exinde lucrandi spes justa me teneret. Accidit autem saepe, qvod Typographi Lucrum ex alieno labore qvarentis (!), invitis, et insciis Authoribus, in horum manifestum laborum, mercedisq(ve) dispendium ejusmodi currentioris materiae Libros suo pro qvaestu mox reprimerent, ac sic digni Operarii, communi bono utilem navantes operam, justa frustrarentur impensorum laborum Mercede. Ex rationibus tam praeadductis, qvam operis utilitatis ad gratiam Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Sacr(atiss)imae de genu supplex accido, subditali humilitate Regiam exorando benignitatem, qvatenus super antelato opere meo pro innata sua materna in rei Litaerariae studiosos clementia Privilegium Regium ad Decem Annos consvetum de non reimpendo in Regno Hungariae, Partibusq(ve) Eidem Annexis Dalmatia, Croatia, Scavonia, Transilvania etc. de beneplacito Regio clementer elargiri dignaretur.

Pro qva Gratia, et Caeseo-Regia Clementia ardentissimis ultro precibus Ma(jes)t(a)-tem V(est)ram Sacr(atiss)imam obsecrando, pedibus prostratus, in subditali subjectione emorior.

Ma(jes)t(a)tis V(est)rae Sacr(atiss)imae

humillimus perpetuoq(ve) fidelis subditus
Nobilis Ignatius Mészáros.

ményadás végett. Ez a tanulmányi bizottság (commissio studiorum) hatáskörébe utalta, amely november 15-én tárgyalta az ügyet, és magáévá tette a cenzor véleményét. A kancellária a bizottság javaslatának megfelelően helybenhagyta, s a helytartótanács ülése elé terjesztette az elutasító javaslatot, amelyet november 30-án terjesztett fel az uralkodóhoz. Végül dec. 8-án érkezett meg a helytartótanács válasza a kancelláriába. (A 39 M. Kanc. Levéltár Acta Generalia 6230 ex 1780 és C 67 Htt. Litt. pol. 1780., 6870. sz. Un(iver)sitas Bud(ensis) No 4.)

⁵ FEMER Kilián: *Mindennapi közönséges és barátságos levelek.* Posonyban és Kassán, Landerer Mihály költségeivel. 1776.

(A hátlapon:)

Ad

Sacratissimam Caesareo-Regiam et Apostolicam Majestatem
Dominam, Dominam Clementissima(m)

Humillima Instantia

Introserti: pro clementer elargiendo, et 10. Annos duraturo
introsertum Hungaricum Opusculum imprimendi
Privilegio humillime supplicantis

(A cenzor véleménye:)

Pro ea operis *Magyar Szekretarius* inscripti notitia, quam ex ejusdem iterata revisione habeo, existimarem privilegium de non reimprimendo, quod supplicans petit, superfluum esse, cum neminem fore arbitror, qui illud velit reimprimere. Opus hoc etiam in censura plures difficultates merito passum est, antequam ejusdem impressio permitti posset, nec adhuc ita perpolitum est, ut non longissime ab ea perfectione distet, quam opera ejusmodi habere convenit, quibus nomen et privilegium S(acrat)is(im)ae Majestatis decenter praefigi possit. Rei profecto Literariae nihil prorsus decedet, etiamsi opus hoc lucem publicam nunquam viderit: decederet autem fortasse literarum in Hungaria honori, si privilegio munitum atque ornatum fuerit. Quae tamen omnia salvo altiore iudicio dicta sunt

Ignatius Reviczky
Libror(um) censor

MAY ISTVÁN

Az első Cabet-idézeteket tartalmazó magyar tanulmány kézírata. A kommunizmus eszméörténetének reformkori szakaszában minden elhárító mozdulata ellenére is megállásra kötelez báró DERCSÉNYI Jánosnak *Tanulmányok a kommunizmusnak egy humanus ellenszeréről avagy a népgazdaszat, a népoktatás és a nép politikai életének humanitási rendszeréről*. Pest, 1846. c. műve. Felismerve a kapitalizálódás szükségszerű függvényeként jelentkező proletariátus osztályideológiájának hódító hatását, munkájában egyezményt akar teremteni a haladást, a polgárosodást jelentő kapitalizálódás és a kommunizmus terjedését növelő proletárviszonyok között. Időpontja izgató problémájára nemcsak a maga írásában keres megoldást, hanem egyik gondolatát pályázat útján is szeretné megvalósíttatni. Műve végzavában felkéri a Magyar Tudós Társaságot, hirdessen pályázatot egy olyan törvényjavaslat kidolgozására, amely szerint a hitbizományi ingatlanok pénztőkévé alakulnának át, és az országos pénztárba befolyt összegek egyrészt a hitbizományok volt birtokosainak és örököseinek biztosítanak a kamatokat, másrészt a haladás ügyét (utak, vasutak stb. építését) szolgálnák.

A pályázat szövegét maga DERCSÉNYI fogalmazta meg. Csak rövid tájékoztatót ad, mert feltételezi, hogy minden pályázó „a kommunizmusnak egy humanus ellenszeréről írt munkám tartalmával és szellemével közelebbről megismerkedendik.”¹ A pályázati hirdetést SCHEDEL (TOLDY) Ferenc 1846. aug. 27-én tette közzé.² A bírálóbizottság tagjaiul FOGARASI Jánost, BERTHA Sándort³ és CSÁSZÁR Ferencet jelölték ki, majd CSÁSZÁR le-

¹ DERCSÉNYI könyvének végzava 1846. márc. 15-én kelt. A magyar kiadással egy időben jelent meg a mű német fordítása: *Studien über ein humanes Mittel gegen den Kommunismus*... Pesth, 1846. Franciára is átültették 1848-ban: *Moyen philanthropique contre le communisme*... Ouvrage traduit de l'allemand par J. B. HERZ. Paris, 1848.

² *Jelenkor*. 1846. 403. l.

³ BERTHA Sándor ügyvéd (1796–1877) TASNER Antallal együtt SZÉCHENYI István szárnysége és nyelvi tanácsadója. Része volt WERBÓCZI István *Hármas könyvének* és a *Corpus Juris*nak lefordításában (TÓTH Lőrinc: *Bertha Sándor emlékezete*. Bp. 1877.).

mondása után TREFORT Ágoston került a bizottságba. TOLDY az 1846. dec. 20-án tartott nagygyűlésen mutatta be jelentését. A jelíges pályázatra hat mű érkezett. Az első díjat (70 arany) KERESZTURY József, a másodikat BENCZÚR János nyerte, egy harmadikat kiadásra javasolt a bizottság. E dolgozat szerzője: VARGA Soma.⁴ A három pályamű nyomtatásban is megjelent: „A magyarországi hitbizományok átalakításáról. Az academia által 1846-ban báró Dericsényi János-féle jutalmakkal koszorúzott pályamunkák. Pest, 1847.”⁵

KERESZTURY József nyitrai aljegyző⁶ tanulmánya csak ott érintkezik a kommunizmus problémájával, ahol mondanivalója DERCSÉNYI gondolatának vezető motívumához köthetik. Minden ily irányú mondata reflexszerű kijelentés. VARGA Soma még távolról sem érinti a kommunizmus eszmeterületét. De kétségtelen, ha ír róla, feltárulna érzéketlen viszonya a szociális kérdésekhez. Régebbi írásainak terminológiája is ellenérző magatartást rögzít.⁷ Csak BENCZÚR János szentel részletező teret a kommunizmus gondolatának és történetének. TREFORT és FOGARASI véleménye szerint a pályamű „szerzője a kitűzött kérdést több oldalról vitatja és szép ismeretek s tárgyra vonatkozó tanulmányok jelét adja.”⁸ BENCZÚR filozófiai, jogi és társadalomtudományi előtanulmányok révén biztosította sikerét; amikor ugyanis a Magyar Tudós Társaság filozófiai osztálya 1843-ban pályázatot írt ki azzal a címmel: „Fejtessenek ki a szabadság és társadalmi rend elméletei, állíttassanak fel elvek, mik szerint azokat összhangzatba hozhatni, és adassanak elő e tárgyról a nevesebb bölcselek nézetei”, a beérkezett két pályamű közül az első jutalmat (100 arany) egyhangúlag a 26 éves BENCZÚR munkája nyerte el, „a vizsgálók többsége által pedig egyszersmind kiadandónak is ítéltetett.”⁹

BENCZÚR János ügyvéd (1817—1852)¹⁰ tudományos munkásságáról tud irodalmunk. Jogi és államelméleti könyvét (*A szabadság és társadalmi rend elméletei*. Pest, 1848.) KOVÁCS Mihály elfogultan jelentőssé túlozza,¹¹ DÖMÖTÖR Sándor pedig, aki az író néprajzi feljegyzései¹² kapcsán felhívta a figyelmet a DERCSÉNYI-pályázatra beküldött tanulmány cenzúrázott kézirat példányára,¹³ amelyet az OSZK Kézirattára Quart Hung. 1220 jelzet alatt őriz, helyesbítésre váró adatok során szűkszavú megjegyzésében félreérthető értékelemeket említ: „A kézirat 54—56. lapján a szocializmus és kommunizmus elveinek tömör ismertetése, másutt pedig pozitív vélemények, bátor szavak piros tintával többszörösen át vannak húzva; a nyomtatott szöveg pedig ennek megfelelően módosítva van. A kéziratot eredeti formájában a cenzúra kiadni nem engedte, bár pályadíjat

⁴ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VIII. kötet.* 1845—1847. Buda, 1860. 46. l. GERGELY Pál akadémiai főkönyvtáros szíves felvilágosítása szerint az MTA Kézirattárában a többi pályamű kézirat példányja nincs meg.

⁵ Az előszó közli DERCSÉNYI pályázati felhívását, a bíráló bizottság tagjainak véleményét és VARGA Soma dolgozata utólagos megjutalmazásának körülményeit.

⁶ BENCZÚRRAL együtt a *Jelenkor* és a *Társalkodó* munkatársa volt: „Mindkét koszorús író lapjaink erélyes dolgozótársai.” *Jelenkor*. 1846. 619. l.

⁷ *Jelenkor*. 1843. 331. l.

⁸ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. i. h.*; A magyarországi hitbizományok átalakításáról... VII. l.

⁹ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VII. kötet.* 1842—1844. Buda, 1846. 18. l.

¹⁰ 1848 után Nyíregyházán aljegyző, majd járásbíró. SZINNYEI: *Magyar Írók I.* 812—813. l. Vö. *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. Sajtó alá rend. OLTVÁNYI Ambrus. Bp. 1969. 512. l.

¹¹ KOVÁCS Mihály: *Egy elfelejtett politikai bölcseletről. Benczúr János emlékezete.* = Debreceeni Szemle 1937. 129—134. l.

¹² DÖMÖTÖR Sándor: *Órségi jegyzetek 1838-ból.* = Etnographia. 1958. 287—288. l.

¹³ A kézirat provenciájára vonatkozó adatokat nem sikerült szerezni. A lap-számozás utólagos. A DÖMÖTÖR Sándortól idézendő lapszámok pontosan: 54a—56b.

nyert. Benczúr 1848. március 15 után sietett művét a politikai eseményekhez igazítva átdolgozni és kiadni. Műve »A szabadság és társadalmi rend elméletei« címmel (Pest, 1848. 298. l.) jelent meg.” Kovács Mihály tehát kirekeszti, DÖMÖTÖR pedig tárgyánál fogva csak mellékesen érinti BENCZÚR pályaművét, jöllehet az a kommunizmus eszméjének reformkori történetében említésre méltó mozzanatokkal jelöl anélkül, hogy a szerző gondolati-érzületi állásfoglalása pozitív jegyeket tüntetne fel.

BENCZÚR kommunizmus-szemléletének kettős iránytűje van: egyrészt a kommunizmus létezését szükségszerű jelenségnek tartja, másrészt hazai jelentkezését eljövendő valóságként mérlegeli, de mivel mindkét vonatkozásban káros társadalmi áramlatnak minősíti, kijelentéseit nemegyszer alantas idegenkedésből fakadt elhárító mozdulatok kísérik. Tanulmányába *Socialismus, communismus* címmel önálló fejezetet iktat. E fejezet nyomtatásban is megjelent, de néhány lapra terjedő részletét a cenzúra törölte.

A tanulmányíró gondolatait, szempontjait, megállapításait általában külföldi művekből kölcsönzi. A tárgyterületének előzményéül szolgáló pauperizmus kérdése is idegen forrást visszhangoz. Az egyenlőtlen birtok- és jövedelemelosztás, a népesség szaporodása, a gépek és gyárak térhódítása, a vasutak és csatornák építése, bár létesítésük elkerülhetetlenül szükséges, a pauperizmust növeli, és kizárólag a spekuláció malmára hajtja a vizet. BENCZÚR szerint, jöllehet a nyugati országokban a fináncetöke és a tőkekoncentráció nyomán nő a proletariátus, s Magyarországon azonos formát még nem öltött, mégis szükséges figyelmünket külföldre fordítani, „hol e társadalmi mirigyek már óriásak” (157). Ezzel összefüggésben a kommunizmusról más olvasmányemlékeket idéz fel: A kommunizmus alapelvei változatlanul élnek az idővel. Emberemlékezet óta akadtak hirdetői, „kik a magántulajdon eszméjét minden rossz forrásának nézték, s fennhangon vagyoni közösséget hirdettek, de még soha senkinek sem jutott eszébe a rabszolgaságot egyenes orgyilkosságnak s a tulajdont erkölcsi lopásnak nyilvánítani”. Korunk átalakulóban van. Saját érdekünk, hogy megismerjük „a vészterhes szellemet”, „a létünk alapjában turkáló vakondokat” (158).

Az efféle, félelemből és ellenérzésből táplálkozó pejoratív kitételek BENCZÚRNÁL néhol tárgyilagos mozzanatokkal keverednek. Rögzíti, hogy a francia forradalom eredménye nyomán megszületett a proletariátus, a szabad munka embere, „kinék semmije nincs, csak két karja s gyermekei, ki nem kér alamizsnát, nem szegényadót, hanem munkát, s munkáért jutalmat”. De a következő mondatban már kiesik a semleges hangból: „Ezen a történetből a világba kitaszított gézengúz elhagyván csendes rejtekét, megjelent a paloták ablakai alatt, meg a bölcsék ajtai előtt, a szabadságnak kenyérbeni megtestesítését követelni és hallani: miképp lehetne a munkarendszeresítésében a teljes társadalmi szabadság eszméjét valósítani.” (159) Az új igények, fejtegeti tovább, új eszméket szültek, és ezek különféle rendszerekben ingadozva, végre mint szocializmus és kommunizmus alakultak meg. Idézeteink körvonalazzák BENCZÚR ideológiai arculatát. A későbbiekben tovább árnyalódik a kép. Tájékozottsága, amelyben természetesen ott élnek PROUDHON és Louis BLANC gondolatainak napisajtónkban közhelyszerűen ismétlődő motívumai is (a tulajdon: lopás; munkarendezés), taszító gesztusokkal párosul. Rikító idegenkedésében többek között az egyenlőség ferde értelmezése is determinálja. „Egy higgadt szocialistá”-ra, OELCKERS-re hivatkozik:¹⁴ Az egyenlőség nem teremtheti meg az igazi szabadságot, sőt az egyenlőség sem lenne igaz egyenlőség, ha a tunya és az ostoba is olyan javakban és hatalomban részesülne, mint a legszorgalmasabb vagy a legeszesebb. E szólamokban kitetszően régi eszmék bujkálnak. A babouvizmus és a gyökérszálaival belekapaszkodó

¹⁴ OELCKERS, Hermann Theodor (1816–1869) német demokrata író. Műve: *Die Bewegung des Socialismus und Kommunismus*. Lipcse, 1844. MARX és ENGELS a *Német ideológiában* STEIN, LORENZ és OELCKERS munkáját francia és angol forrásokra támaszkodó kompilációnak nevezi. (MEM III. 451., 596. l.).

munkáskommunizmus ugyanis nemcsak jogegyenlőséget, hanem gazdasági egyenlőséget is követelt. A magántulajdonnal szemben a vagyonegyenlőséget állította, és a közösen termelt javakat a társadalom minden tagja között egyenlően akarta szétosztani.¹⁵ BENCZÚR a szegények és a gazdagok szembenállásában kifejeződő osztályharcnak „csalódást rejtő alapelvei”-ben Michel CHEVALIER-hez fordul cáfoló érvekért.¹⁶ Az egykori saint-simonista, majd a Collège de France-on a nemzetgazdaságtan tanára, akinek gazdasági nézetei ez idő tájt gyakran tűnnek fel hírlapjainkban, kimutatta, hogy Franciaország egy évi jövedelmének elosztásával is csak 63 centime esnék naponta egy-egy főre. A gazdagság megszüntetése tehát csak a szegénységet tenné általánossá. Valójában a termelést kell fokozni, jóllehet az egyetemes jólét így sem érhető el. A kommunistáknak az az „édes reménye”, hogy rendszerük a termelést tízszeresére is növelhetné: „merő képtelenség”. Érdekeltség nélkül, sajátjuktól megfosztott egyének erre nem alkalmasak. Ha ideig-óráig létrejöhet is olyan társulás, mint a rappistáké Amerikában,¹⁷ nemzeteket „költőileg összetákoltt kommunistai rámára” tartósan húzni nem lehet (160).

Jóllehet BENCZÚR gondolatsorai leplezetlenül negatív alapállásról árulkodnak, mégis a megmásíthatatlan törvényszerűség felismerésén érzett lemondás hangulatával engedményre kényszerül: „mégsem tagadhatjuk a socialistai és kommunistai mozgalmak rop-pant jelentőségét, s félre nem ismerhetjük bennök a történet bús intését” (160). Úgy véli, a népmozgalmak nyomán megváltoztak vagy nagyobb nyomatékot kaptak a fogalmak és eszmék, így a gazdagság, a szegénység, a földbirtoké. És ha a nép kívánságai túlságosak vagy ábrándosak is, a földbirtok kérdése államüggévé lett, s keresni kell a kivezető utat, mert „a kommunizmustól . . . csak a legnagyobb veszélyeket várhatni” (161).

BENCZÚR ideológiai arculatát tekintve, e rövid tájékoztató elüt a kommunizmusról szóló fejezet cenzúrázott szövegétől. Itt a szerző szubjektív viszonylatok helyett közvetetten, áttételesen közelíti meg a félelemgerjesztés célját, mintha látszólagosan történeti távlatba kerülne. Csak így lehetséges, hogy művének e rejtve maradt részlete a kommunizmus eszmetörténetének reformkori térképén pozitív pontot jelöl azzal, hogy elsőnek közvetít, illetőleg közvetített volna irodalmunkban magyar nyelven szemelvényeket CABET-szövegből, pontosan CABET kommunista krédójából.

Eddig ugyanis csak szó esett CABET-ről, most maga CABET szólal meg. A harmincas évek hírlapi cikkei, francia újságközleményekre támaszkodó tudósításai bőven tájékoztatnak CABET politikai-társadalmi működéséről.¹⁸ De attól az időponttól kezdve, hogy megjelent *Voyage en Icarie* c. utópista államregénye (1840), a kommunista CABET nevével csak elvétve találkozunk. Első ízben az általa alapított újság képesen tűnik elénk magatartásának új vonása: „Olvasóink kétségkívül nem egyszer hallottak említést a kommunistákról, mely felekezet el- és irányban a szt. simonistákéval iker. Cabet a »Populaire» cím alatt hírlapot nyitott illy ábrándok számára.”¹⁹ A kommunista QUÉNISSET merényletének pere során CABET lapját lefoglalják.²⁰ Elfogatásának is híre terjed.²¹ A koncer-

¹⁵ MOLNÁR Erik: *Babeuf válogatott írásai* Előszó. Szerk. és a jegyzeteket írta KÖPECZI Béla. Bp. 1950. 5. l.; MARX: *A gothai program kritikája*. MARX-ENGELS: *Vál. Műv.* Bp. 1949. II. 17. l. ENGELS: *A „Kommunista Szövetség” történetéhez*. Uo. II. 335. l.; ENGELS: *Antidürring*. Bp. 1948. 102–103. l.; Claude MAZAURIC: *Babeuf és az egyenlők összeesküvése*. Bp. 1964. 207. l.

¹⁶ L. TREFORT Ágoston: *Michel Chevalier. Kisebb dolgozatok az irodalom, közgazdaság és politika köréből*. Bp. 1882. 116–135. l.

¹⁷ THAISZ András: *Tud. Gyűjt.* 1819. VI. 97–98. l.; BÖLÖNI FARKAS Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Kolozsvár, 1834. 231–244. l.

¹⁸ ZSOLDOS Jenő: *Cabet az 1830-as évek magyar sajtójában*. Irod. tört. Közl. 1967. 444–449. l.; L. még *Hazai és Külf. Tudósítások*. 1834. I. 127., 150. l.

¹⁹ *Erdélyi Híradó*. 1841. I. 175. l.

²⁰ *Pesti Hírlap*. 1841. 717. l.

²¹ Uo. 1842. 47. l.

vatív szemlélet a köztársaság egykori harcos képviselőjét „őrült” jelzővel idézi.²² E szemlélet szerint a népboldogítók eszméiről visszhangoznak a tanácsstermek, és a gyűlöletre ösztönzött nép egy része „mohón nyeli Cabet communismus-i evangéliumát s fohászkodik együgyűségében: Jöjjön el minél előbb »az egyenlő munka teher s közös birtok« országa az emberek közé!”²³ Természetesen adódnak objektív hangok is. Egy terjedelmes cikk a *Társalkodóban* az eszmevállalás minden halvány szándéka nélkül tárgyilagosan ejt szót „a Cabet hitvallását követő communisták” vagyoni jogot támadó nézeteiről.²⁴ Időrendben itt jelentkezik BENCZÚR szándékából a magyar CABET-kép többlete. Nem franciából fordít. A *Voyage en Icarie* szerzője a tiltott könyvről közé tartozott.²⁵ LORENZ STEIN művéből kölcsönöz adatot, jellemzést, történeti-elméleti motívumokat, CABET-idézeteket.

Történeti visszapillantásában semmi rendszer. „A socialismus főpapjai” tarka és hiányos sort alkotnak: FOURIER, LAMENNAIS, PROUDHON és Louis BLANC. Egyetlen ív hidalja át BABEUF és CABET világát: „A communismus alapítója Baboeuf [!] volt, ki Darthé társával együtt az akkori kormány elleni összeesküvésben rajta kaptatván a vérpádon vértett el, az iskolát Cabet közelebből rendszeresíté s mivelé ki főleg »Voyage en Icarie« című munkájában, honnan az ikariai communismusnak is neveztetik” (54a). (Itt találkozunk nyelvünkben először az *ikariai kommunizmus* kifejezéssel.) BENCZÚR hűvös magatartással szemel ki egy-egy szocializmusra, kommunizmusra jellemzőnek vélt tartalmi vonást. Szövege csupa visszhang: „Mindkét elmélet” közös elve szerint a jelenlegi társadalom szerkezete természetellenes; az értelem és szabadság számúzve; egyén és közösség közt semmi harmónia; közérdek helyett mindenki magánérdekeiért küzd. E kiinduló pontból aztán eltérő vonalon halad a „két elmélet”: a szocializmus az emberi szabadságot nevelés útján akarja elérni, olyan ismereteket szerzetetni, amelyekre az embernek rendeltetése területén szüksége van. „Az ember rendeltetése pedig: testi s szellemi tehetségeinek lehető legtökélyesb kifejezése, szabad alkalmazása s kielégítése mindnyajokra nézve egyenlő mértékben” (55a). A kommunizmus viszont az abszolút egyenlőség túlhajtott eszméje: „nem csupán a politikai egyenlőséget, hanem és főleg a birtok egyenlőséget [követeli] viszonyban, javakban, nevelésben, miszerint a társaságban semmi különbség, semmi feltűnő, semmi alárendelt ne legyen”. Ehhez a vagyonszétosztást hangsúlyozó, „félelemgerjesztő” kitételhez kapcsolódnak a CABET krédójából fordított szemelvények: „Célszerű és érdekes lesz most ezen újabb communismusnak alapítója Cabet által szerkesztett s Steinnál olvasható communistai hitvallásból (eredo communiste) a tárgyunkra vonatkozó cikkeket látnunk.” (A tulajdon. A társaság földje. Az ipar.) Mivel most szembesíthetjük magunkat először magyar CABET-szöveggel, ízelítőül lásson nyomdafestéket néhány magyar CABET-mondat: „Hiszem, hogy a természet a földet úgy rendelte, miszerint az közönyösen [= közösen] bírassék, miként a lég, világ és melegség. . . hogy a közösség a természetes rendszer. Hiszem, hogy a tulajdon tisztán csak emberi találmány s intézmény. . . Hiszem, hogy a gépeket, melyek a jelen állapotban a szegényt oly gyorsan tönkre teszik, a közösség rendszerében soha sem lehet eléggé szaporítani, hogy minden kínzó, veszélyes vagy undorító munkát gépeknek kellend végezni, s az egész emberi értelmesség oly eszközök feltalálására lesz irányzandó, melyek az ember szerepét csupán a gépek intézésére szorítvák. . . Hiszem, hogy minden polgárnak dolgozó-

²² *Világ*. 1842. 581. l.

²³ *Nemzeti Újság*. 1844. II. 47.

²⁴ Idézi LUKÁCSY Sándor *Petőfi és Cabet c. tanulmányában*. Irod. tört. Közl. 1966. 314. l.; *Társalkodó*. 1845. ápr. 13–máj. 4. és *Századunk*. 1845. ápr. 29–máj. 9.

²⁵ *Tiltott vagy jegy mellett kiadható könyvek leldéje 1841. évtől kezdve 1846-ig* OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 982. 19. l. E lelőhelyet közli TORDAI György: *Forradalom és papi rend*. Bp. 1961. 23. l.; *A Voyage en Icarie és a cenzúra kapcsolatáról* I. LUKÁCSY Sándor: i. h. 313. l.

nak (ouvrier) kell lenni.” (55a—56b). BENCZÚR a célzatos riasztásra szánt CABET-idézetek határfokát tovább növeli. Mondanivalóját a kommunizmusnak azzal a „nyersebb tétélei” közé tartozó gondolatával zárja, amely — mint tudjuk, BABEUF, az angol levellerek, BRISSOT eszmei örökségéeként — PROUDHON közvetítésével került a negyvenes évek magyarságának ismeretállományába: „La propriété c'est le vol (a tulajdon lopott jószág)”. E kijelentés, írja BENCZÚR, megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy a kommunizmus minden fennállóknak teljes felforgatására törekszik, és mégis világszerte alakulnak efféle társadalmi egyletek, és hogy a birtoktalansága miatt tényleges szolgaságban tartott nép, „mely örökké alapja az országnak s alkotmánynak, napról napra fenyegetőbb állásban emelkedik és elleneinek hozzá képest csekély sorát méregetni kezdi”. BENCZÚR tudatában tehát világosan él az osztályharc valósága.

A BENCZÚR-tanulmány cenzúrázott szövegrésze általában olyan, a kommunizmus eszméjével összefüggő tárgyi és elméleti motívumokat érint, aminőkkel reformkori sajtónkban lépten-nyomon találkozunk. Felvetődhet tehát a kérdés, mi lehetett akkor a cenzúrázás oka. A magyarázatot így fogalmazhatnók meg: a nyomtatott szövegben következetesen jelen vannak a szerző tagadó, cáfoló, elutasító kijelentései, itt viszont hiányoznak e mozzanatok, s helyette a mondanivaló történeti jellegénél fogva sűrítve, tömény formában szó esik kommunista szellemi társadalombírálatról, feltárul a vagyonegyenlőség eszméje, nyomtatékot kap az osztályharc ténye, mindenekelőtt pedig az idegen nyelvérteget levette hanghoz jut CABET krédója.

A tanulmány e rövid elemzése nyomán közvetlenül helyesbítődnék DÖMÖTÖR Sándor cikkének téves közlései: a DERCSÉNYI-pályázatot nem 1843-ban, hanem 1846-ban hirdette meg a Magyar Tudós Társaság. A „Communismus egy humanus ellenszeréről”: nem a pályatétel címe, hanem DERCSÉNYI munkájának maga alkalmazta rövidített megjelölése. BENCZÚR pályaműve nyomtatott szövegének pontos lelőhelyét fentebb közöltük. A terjedelmes könyvcímnek mint tulajdonnév jellegű szövegnek átalakítása „Akadémiai Pályamunkák”-ra bibliográfiai bizonytalanságot is okoz. Tárgyi vonatkozásban is más képet vetít elénk a valóság. Az 54a—56b lapon áthúzott részletek a nyomtatott szövegből teljesen kimaradtak: egyetlen módosított mondat sem került a három pályaművet tartalmazó könyvbe. A szerző gondolataiban nem tükröződik „pozitív vélemény”. Legfeljebb csak társadalmi jelenségeket rögzít irodalmi közvetítésben. Még szövegének legjelentősebb szakasza, CABET megidézése is csak eszmetörténeti szempontból pozitív érték; a szerző célját tekintve „félreletemes” jövő-képet illusztrál. Egyéni kommunizmus-szemlélete félreérthetetlenül negatív. Védekező beállítottságát a „veszedelem” elhárítására mozgósító szándék határozza meg. De a kézirati szövegben valóban találunk olyan merésznek tetsző kifejezéseket, megállapításokat, amelyeket áthúztak vagy enyhített átirásban adtak nyomdába, csakhogy ezek a kitételek nem a kommunizmus eszméjével érintkező radikális kijelentések, hanem a latifundiumok terjedelmével (19b), a jobbagység helyzetével (26a), az árvai uradalomnak és az árvai nép nyomorának viszonyával (108b) stb. kapcsolatos gondolati utalások.²⁶ Egyébként is BENCZÚR 1848 nyarán nem a DERCSÉNYI-pályázatra készült és már 1847-ben megjelent, cenzúrázott tanulmányát adta ki újra, hanem az 1845-ben pályadíjat nyert és kéziratban maradt munkáját rendezte sajtó alá *A szabadság és a társadalmi rend elméletei* címmel (Pest, 1848.). Ezt a művét valóban átdolgozta. Az 1848. jún. 10-én kelt előszó tájékoztat kézirata sorsáról és a javítás mérté-

²⁶ Egy-két példa: *zsarnokság* helyett a *legszigorúbb kormányzás* (39b); a *szolgaság pokol-lángja megaszal* h. a *szolgaság fuwallata átlengedez* (27a); „Herczeg Eszterházy annyi földet bír, hogy többet bírni már szinte vétek volna, ő talán semmi szükségét, sőt talán lehetőségét sem igen látja a földszerzésnek” h. „néhány hitbizományos semmi szükségét nem igen látja a földszerzésnek” (75a).

kéről: „fejtegetéseimet főleg a negyedik részben bővebben alkalmazám saját alkotmányos átalakulásunk kérdéséhez”.²⁷ BENCZÚR e könyve a marxista jogbölcselet ítélete szerint színtelen, alacsony színvonalú és konzervatív eklekticizmust mutat.²⁸

ZSOLDOS JENŐ

Szekfü Gyula kiadója: Gábor Andor. A reformáció korában több írónk volt nyomdátulajdonos és — ami akkor ezzel járt — kiadó (HELTAI Gáspár, HUSZÁR Gál, BORNEMISSZA Péter). Azóta a magyar írók nem foglalkoztak könyvkiadással. Kivétel GÁBOR Andor. Nevét ugyan a kiadó megjelölésénél egyetlen könyvön sem találjuk, de tudjuk, hogy DICK Manónak volt a társa. A kettejük közti üzleti viszony természete azonban ismeretlen maradt előttünk, s éppen erre találunk néhány érdekes adatot GÁBORnak 1916 és 1918 közt SZEKFÜ Gyulához intézett azon leveleiben, amelyek a közelmúltban kerültek az Egyetemi Könyvtár őrzetébe.

1913-ban jelent meg SZEKFÜnek *A száműzött Rákóczi* című könyve. Pár hónappal később az író példátlan támadások pergőtüzébe került. Először egy névtelen újságcikk bélyegezte hazaárulónak és RÁKÓCZI-gyalázónak, azután egymásután jelentek meg a hasonló hangnemben írott cikkek. A hajsza vezetését pár hét múlva átvette BALLAGI Aladár akadémikus, egyetemi tanár. Hiába bizonyította igazát, RÁKÓCZI szeretetét SZEKFÜ az *Akadémiai Értesítő* és a *Történelmi Szemle* hasábjain, a vádaskodók erről részben nem vettek tudomást, részben pedig nem akartak róla tudomást szerezni.

Ilyen körülmények közt SZEKFÜ 1916 elején elhatározta, hogy egy nagyobb terjedelmű védekező iratban cáfolja meg a vádakát, s ezt nagy példányszámban adatja ki. Még a nyomtatási költség egy részét is hajlandó volt a saját zsebéből fizetni. Ebben az időben Bécsben élt, ezért egyik ismerősét, SZABOLCSI Lajost kérte meg, hogy keressen számára kiadót. SZABOLCSI 1916. január 27-én DICK Manót ajánlotta, mint egy „igen bevezetett, előkelő írókat foglalkoztató, nagy publicitású céget”.

DICK három nappal később kelt levelében közölte, hogy hajlandó a kiadást s ennek költségeit vállalni. Tiszteletdíjat is ígért: javasolta, hogy a tiszta hasznon szerző és kiadó egyenlő arányban osztozzon meg. A szerződés ennek megfelelően készült el.

A cég valójában másodrendű, úgynevezett „körúti kiadó” volt. Túlnyomóan népszerű, könnyen eladható műveket adott ki, s ezért a szokásosnál valamivel magasabb tiszteletdíjat fizetett, általában az eladott könyvek árának 10%-a helyett 12%-ot. Feltehetően nem tudott következtetni a SZEKFÜ-könyv kaposságára, ezért kötötte ezt a szokatlan megállapodást.

A cég 1912-ben keletkezett. Erről GÁBOR Andor 1916. január 4-i levelében a következőképp nyilatkozott: „Azért alapítottam magamnak Dickemet, hogy soha könyvkiadási dologban senkihez se kelljen fordulnom.” Valóban, DICK elsősorban az ő műveit adta ki, 1918-ban például tíz kötetet, tehát majdnem minden hónapban egyet.

GÁBOR döntött arról, hogy mit nyomassanak ki. Ezt a feltevést bizonyítja, hogy majdnem kizárólag a baráti köréhez tartozó írók műveit jelentették meg. Ilyenek: DRÉGELY Gábor: *Egy férj, aki mindent tud* (1918), FÖLDES Imre: *Feketeország* (1912), *Halló!* . . . (1913), HEVESI Sándor: *A hadifogoly* (1917), LENGYEL Menyhért: *A táncosnő* (1915), SZILÁGYI Géza: *Fantasztikus szerelmek* (1916), SZABOLCSI Lajos: *A csillagfia* (1918). Hozzájuk csatlakozott 1916-ban SZEKFÜ a *Mit vétettem én?* című művével.

²⁷ Téves tehát KOVÁCS Mihály állítása (i. h. 129. l.), hogy BENCZÚR csak kéziratának negyedik fejezetét dolgozta át.

²⁸ SZABÓ IMRE: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Bp. 1955. 195. l.

GÁBOR SZEKFÜT — mint ezt SZEKFÜnek 1920. július 7-én hozzá írt, az Akadémiai Könyvtár kéziratárában őrzött leveléből tudjuk — forradalmárnak tartotta, mint olyan történetírót, aki az uralkodó nemzetbálványozó, sovíniszta-nacionalista törekvésekkel szembehelyezkedik, s így konzervatív oldalról fegyvertársa a sovíniszta-nacionalizmussal ugyancsak harcoló polgári radikálisoknak. Tolla a THALY—MÁRKI-féle történelemszemlélettel ellentétben a történelmi igazságot szolgálja és nem a nemzeti önérzet kritikátlan magasztalását. Könyvében méltánylással beszél a Franciaországban bujdosó fejedelem igaz hazafiségéről, erkölcsi kiválóságáról, felelősségtudatáról, mély vallásosságáról, de nem félistennek rajzolja, hanem embernek, nagy embernek, aki azonban éppen ezért nem ment az emberi gyarlóságoktól sem. Ezért GÁBOR kötelességének érezte, hogy segítséget nyújtson a méltánytalanul megtámadott történetírónak, hogy védekező iratát kiadja.

Dickék külön lektort nem alkalmaztak. GÁBOR Andor maga nézte át a kéziratokat. „Megérkezett az ön kézírata — írta SZEKFÜnek 1916. március 14-én — hogy mit óhajtunk még hozzá, öccse lesz szíves megírni önnek.” A stílárís javítások mellett arra is vigyázott, hogy ne hagyjon a műben olyan kifejezéseket, ami miatt becsületsértési pert indíthatnának a történetíró ellen: „... tisztza szemmel néztem a szöveget — közölte 1916. április 3-án — s kihagytam belőle s ki fogok engedelmével hagyni minden olyant, ami csak távolról is olyan, mint a tényleges becsületsértés.”

Ugyanebből a levélből értesülhetünk arról is, hogy a nyomdákkal — általában a Nap Nyomdával és az Újságüzem Nyomdájával dolgoztatott — GÁBOR maga szokott tárgyalni: „Én tizenötödike táján Bécsbe megyek, s ha addig el nem készülünk, akkor a jó isten irgalmazzon nekünk, mert ha a nyomda nem érez engem a háta mögött, akkor egyáltalán sehogysen dolgozik, s beéri azzal, hogy jajgat a munka komplikált volta felett.”

A *Mit vétettem én?* szedése közben értesült GÁBOR arról, hogy közben BALLAGI is nyomdába adott egy könyvet, amelyben összegyűjtötte és kiegészítette a napilapokban megjelent SZEKFÜ-ellenes kirohanásait. Április 12-én adott erről hírt a Bécsben élő SZEKFÜnek: „Ballagi húsvétra akar megjelenni könyvével. Mivel nekünk őt . . . meg kell előznünk, mi a jövő hét keddjén vagy szerdáján lépünk a nyilvánosság elé. Ez csak a legsebebb munka mellett lehetséges. De ennek a legsebebb munkának nincs semmi akadály. A nyomda most egészen a kezemben van.”

A BALLAGI-könyv megjelenése után azt javasolta, hogy a *Mit vétettem én?*-ből tegyenek felre párszáz példányt „megfejeles végett. A megfejeles alatt értem az adandó válasz hozzáírását.” Így is történt. Ezeket a példányokat új címlappal látták el — erről azonban érthetetlen módon lemaradt a „2. kiadás” jelzése — SZEKFÜ 21 lap terjedelmű függelékét írt hozzá, s ebben cáfolta BALLAGI újabb vádaskodó állításait.

GÁBOR azt is javasolta, hogy *A száműzött Rákóczi* adják ki újból SZEKFÜ barátjának, HORVÁTH János irodalomtörténésznek az előszavával. A levelekből nem derül ki, hogy a HORVÁTH-féle előszó kinek az ötlete volt.

A részletekre vonatkozóan GÁBOR április 15-én a következőket ajánlotta: „Több szöveget adunk egy-egy oldalon, mint amennyi az akadémiai kiadásban volt. Kérek felhatalmazást betű nagyságának, forma mikéntjének megállapítására. Kieszelünk majd valami csinosat, de amivel mégis lehetővé tesszük, hogy H[orváth] J[ános] egy-íves szövege nohára, a mű a mostani 26 ív helyett például csak 22 ív legyen (ugyanazzal a tartalommal, az összes jegyzetekkel, sőt az Eckhardt-féle francia anyagnak a fölvételével, amit ezennel indítványozok.)¹ Így könnyebb lesz a dolgozatot őt Krándliért adni . . . A külső borítékot majd megkomponáljuk ízléssel és szimplán . . . A változtatások dolgában szeretném, ha

¹ ECKHARDT Sándor *A száműzött Rákóczi* megjelenése után Párizsban újabb iratokat talált a fejedelem franciaországi tevékenységéről, s ezek másolatát megküldte SZEKFÜnek. Ilyen tárgyú levele az Egyetemi Könyvtár SZEKFÜ hagyatékában.

ön volna olyan kedves és bécsi beszélgetéseinket venné zsinóruul. Visszavonni semmitsem lehet, korrigálni ténybelieket: igen, mindenesetre pontosan megmondani, vagy megmondadni H. J.-sal, hogy hol történtek változtatások és mi a természetük.”

A szerző nagyon szerette volna *A száműzött Rákóczit* újból megjelentetni. Ezt bizonyítja, hogy megbízásából HORVÁTH már 1914 májusában felkereste LANTOS Adolf könyvkiadót, és javaslatot tett egy új kiadásra. LANTOS erre nem vállalkozott, sőt azt tanácsolta SZEKFÜNEK, hogy „az új kiadást ne forszírozza, először — mert nem igen akad kiadó annál az egyszerű oknál fogva, mert üzleti szempontból nem rentábilis, másodsor pedig a jelen körülmények között Önnek nem használ.”²

Ilyen előzmények után nehezen érthető, hogy SZEKFÜ miért húzta-halasztotta a nyomdába adást. GÁBOR ezért neki utólag többször tett szemrehányást, például 1916. szeptember 20-án: „Látja, mért nem engedte, hogy *A száműzött Rákócziba* annak idején rögtön belefeküdjünk? Most a papír ára olyan horribilis, hogy egyelőre gondolni sem lehet nem-okvetlenül-lukratív kiadások megjelentetésére. Akkor még ment volna, és most megvolna. Nem volna sokkal jobb? Hallgatni kell rám és pedig rendesen, gondolkozási idő nélkül.”

Ugyanebben a levélben egy másik tervről ad hírt, de sajnos csak egy mondattal, s ebből a lényegről nem derül ki semmi: „A Rózsa Sándor-könyveket megcsináljuk okvetlen.”

SZEKFÜ 1917-ben egy németek részére szánt rövid magyar történelem megírásába fogott bele. Ez 1918 elején *Der Staat Ungarn* címmel jelent meg. „Dick nagyon szeretné — írta GÁBOR ezzel kapcsolatban — az ön német-nyelvű magyarok történetét magyarul kiadni. Azt mondja, nagy a hiány ilyen összefoglaló kisebb művekben, keresik a vevők, de nincs. Legyen hát olyan jó, írja meg a lehetőségeit ennek az üzletnek. Én vigyáznék rá, hogy a kiadás nagyon szép legyen. (Nem olyan, mint a *Mit vélttem én* volt, mert azt, sajnos, el kellett sietni.) . . . Dick ugyan szeretné a német kiadást is vállalni (ő Köhleren keresztül szeretné üzletét Lipesében etablirozni) de erről csak akkor legyen szó, ha ön megfelelő igazi német kiadót nem kapna, ami, azt hiszem, nem fog megtörténni. A mű dicsősége érdekében jobbnak vélem, ha a német kiadás igazi németnél jelenik meg.”

A szerző megkötötte DICKKEL a szerződést *A magyar állam életrajza* kiadására — ezt a címet kapta a magyar változat —, és GÁBOR 1917 végén már a könyv közeli megjelenéséről adott hírt: „A nyomdát váltig szuttyongatjuk, aránylag elég buzgón dolgozik is, de persze a mű elkészülte azért még húzódni fog, mert nyomás, fűzés, az most mind több időt vesz igénybe, mint civil időkben. Igaz is: A magyar mű második oldalán, amely rendesen üresen szokott állani, nem lehetne-e egy ilyen mondatot nyomatni:

„E magyar kiadással egyidőben ugyane mű *Die Staat Ungarn als Bimbambum* címen német nyelven is megjelent Stuttgartban a Prinzepress cég kiadásában.”

Ez nagyon tekintélyes volna.”

1920-ban GÁBOR a fehérterror miatt Bécsbe emigrált. Kiadói tevékenysége ezzel megszűnt. DICK Manó azonban még a HORTHY-korszakban is jelentetett meg könyveket, többek közt 1923-ban *A magyar állam életrajza* 2. kiadását.

VÉRTESY MIKLÓS

² LANTOS Adolf 1914. május 12-i levelében közli ezt SZEKFÜVEL.